

Дихотомія процесів демократичного розвитку суспільства в аспектах функції публічної комунікації європейських держав

Бухтатий О. Є.,

головний консультант
Головного департаменту
інформаційної політики
Адміністрації Президента
України, кандидат наук з
державного управління,
доцент кафедри
інформаційної політики та
електронного урядування
Національної академії
державного управління при
Президентіві України.

У статті досліджуються питання демократичного розвитку сучасного суспільства в аспектах становлення, формування та розвитку функції публічної комунікації європейських держав. Визначається, що всі процеси демократичного управління нерозривно поєднані з аспектами створення, пошуку, накопичення, збереження та поширення суспільно важливої інформації, а тому існує потреба у віднайдені чіткої аргументації й логічної доказової бази про взаємозв'язок між розвитком демократії та функції публічних комунікацій.

Ключові слова: демократизація; свобода інформації; інформаційна функція держави; публічні комунікації.

The Dichotomy of Processes of Society Democratic Development in the Aspects of Function of Public Communication in the European Countries

Bukhtatyi Oleksandr,

Prime Consultant of
the Chief Information
Policy Department of the
Presidential Administration
of Ukraine, PhD in Public
Administration, Assistant
Professor of Information
Policy and E-Government
of the National Academy of
Public Administration under
the President of Ukraine.

The issues of democratic development of the modern society in the aspects of development, formation and function of public communication function of the European countries are analyzed in the article. It is determined that all processes of democratic governance are inextricably involved with the aspects of creation, retrieval, storage, preservation and distribution of socially significant information, and therefore there is a need in defining neat arrangement of arguments and logical evidence base on interrelation between development of democracy and a role of public communication.

Keywords: democratization; freedom of information; informational function of the state; public communication; participation in public affairs.

Дихотомия процессов демократического развития общества в аспектах функции публичной коммуникации европейских государств

Бухтатый А. Е.,

В статье исследуются вопросы демократического развития современного общества в аспектах становления, формирования и развития функции публичной коммуникации европейских государств. Определяется, что все процессы демократического управления неразрывно связаны с аспектами создания, поиска, накопления, хранения и распространения общественно значимой информации, а поэтому существует потребность в поиске четкой аргументации и логической доказательной базы о взаимосвязи между развитием демократии и функции публичных коммуникаций.

Ключевые слова: демократизация; свобода информации; информационная функция государства; публичные коммуникации; участие в управлении государственными делами.

Вступ. Перетворення інформаційної функції держави на функцію публічних комунікацій нерозривно пов'язане з історією розвитку відносин між громадянином, інститутами громадянського суспільства та державою у процесі демократизації.

Інформацію називають «киснем» демократії, і ця теза має під собою стійке підґрунтя, адже діяльність будь-якої сучасної держави чи її органів не може відбуватися в інформаційному вакуумі. Публічна комунікація є «двигуном» демократії, оскільки всі процеси державного управління нерозривно поєднані з процесами створення, пошуку, накопичення, збереження та поширення суспільно значимої інформації, а тому існує потреба у віднайдені чіткої аргументації та логічної доказової бази про взаємозв'язок між розвитком демократії та функцією публічних комунікацій.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження природи публічних комунікацій, які належать авторству Ю. Габермаса (Jürgen Habermas), Тен ван Дейка (Teun Adrianus Van Dijk), З. Баумана (Zygmunt Bauman), С. Гантінгтона (Samuel P. Huntington), Дж. Кіна (John Keene), М. Фуко (Michel Foucault), Л. Витгенштейна, (Ludwig Josef Johann Wittgenstein), П. Розанвалона (Pierre Rosanvallon), Нікласа Лумана (Niklas Luhmann), П. Лазарсфельда (Paul Felix Lazarsfeld), Р. Мертона (Robert King Merton), Еверета Роджерса (Everett Rogers), К. Поппера (Karl Raimund Popper), Ф. Фукуяма (Yoshihiro Francis Fukuyama), Р. Далья (Robert Alan Dahl), В. Різуна, О. Богуславського, Т. Крайнікова, І. Паримського, А. Сіленко, О. Радченка, О. Скрипнюка, Г. Почепцова, Д. Андреева, Н. Драгомерецької, М. Ожевана, О. Чекмешева, Є. Романенка та ін. формують значний елемент сучасного наукового дискурсу з цієї проблеми. Але треба зазначити, що в роботах більшості дослідників у різних галузях гуманітарних наук досить чітко прослідковується вплив теорій масової комунікації. Причому існує певна закономірність, яка полягає в тому, що в цих наукових працях суспільство розглядається як простір публічних комунікацій, в якому циркулюють різні види соціальних та інформаційних капіталів.

Водночас всецезалишається малодослідженим питання еволюції трансформації інформаційної функції держави у функцію публічної комунікації у науковому дискурсі.

Мета статті – дослідити основні ознаки, завдання та роль індивіда, суспільства та держави у процесах європейської інтеграції, які ґрунтуються на традиціях свободи інформації, розвитку комунікаційної системи суспільства.

Ці традиції не формувалися одразу і, в жодному разі, не можуть бути універсальними для

всіх історичних періодів розвитку будь-якого суспільства. З огляду на досягнуті результати демократичних європейських держав, можна виявити низку загальних закономірностей.

С. Гантінгтон (Samuel P. Huntington) підняв на вістрі наукової дискусії питання про розгляд демократичності і недемократичності як дихотомічні чи неперервні величини. Автор зазначає, що багато дослідників дають перевагу підходу «неперервності», який включає такі показники, як чесні вибори, обмеження діяльності політичних партій, свобода преси тощо. Такий підхід корисний і об'єктивний для виявлення варіювання ступеню демократичності в країнах розвинутої демократії (США, Швеція, Франція, Японія), або ступеню авторитарності в недемократичних країнах. Однак він створює більшість проблем, наприклад проблему значимості показників [1, 21-22].

Методи дослідження. Ґрунтуючись на позиціях С. Гантінгтона, вважаємо за доцільне в процесі нашого дослідження скористатися методом дихотомії (грецьк. Διχοτομία – «ділення навпіл»), який, на нашу думку, краще сприятиме встановленню закономірностей розвитку функції публічних комунікацій у «неперервних» трансформаційних процесах переходу від недемократичного режиму до демократичного.

Результати дослідження. Вивчення природи взаємозв'язку демократичності держави та ступеню розвитку інформаційних відносин потребує дослідження суспільства насамперед як простору публічних комунікацій, в якому циркулюють різні види політичних, соціальних та інформаційних капіталів.

Різні конвенції, угоди та домовленості реалізують механізми інформаційних відносин, пов'язаних з когнітивними і комунікативними схемами, з ідеологічним дискурсом суспільства, в межах якого політичні, економічні та інформаційні процеси узагальнюють і легітимізують на державному рівні нові комунікаційні практики. Погляд на суспільство як на динамічну ресурсну комунікацію представлений у працях більшості згаданих авторів. Як зазначає В. Речицький, в конституційно-правовій науці використовуються багато з традиційних методів спостереження і виміру, наукові рекомендації в цій галузі повинні підкорятися не логіці метода, а логіці життя. Причому будь-який вибір в політико-правовій сфері може бути підтриманий або відторгнутий масами. Д. Белл описав таку ситуацію прикладом Г. Гегеля, який якийсь зауважив: те, що було розумним, існувало як реальність. Кожна з теорій може видатись розумною, хоча й не повністю реальною.

Загалом, з епохи Просвітництва засоби масової комунікації використовуються демократичними

силами як «стінобитна» зброя для боротьби зі старими порядками в усій Європі. Всі правові норми, які склалися протягом століть – чи то про обмеження, чи то їх розширення – впливають на нинішню ситуацію [2, 238]. Але будь-яким змінам в галузі права на інформацію, посилення чи послаблення цензури передували глобальні політичні, соціальні, економічні або воєнні події. Л. Левкіна стверджує, що свобода людини є як джерелом права на інформацію і комунікацію, так і її гирлом, результатом або причиною демократичних змін у країні в цілому, а також основою інформаційно-комунікаційного потенціалу людини і суспільства [3].

Як відомо, «Декларація Шумана» (Schuman Declaration) була підписана 9 травня 1950 р. керівниками Франції та Німеччини і започаткувала європейську перебудову. Це означало, що об'єднана Європа не буде створюватися за єдиним генеральним проектом. Навпаки, вона повинна рости завдяки конкретним і приватним досягненням, які створюють солідарність де-факто [4, 249]. Л. Ергард (Ludwig Erhard) писав, що існують супротивники спонтанності і свободи без найменшої уяви про той реальний прорив динамічної сили, який з'явився у народі, який усвідомив свою людську гідність і високу ціну свободи [5, 23]. Можна припустити, що той «прорив динамічної сили» став результатом еволюції інформаційних відносин у демократичних суспільствах.

У сучасних розвинутих демократіях існували різні прототипи на різних етапах їх розвитку: грецькі поліси, германські та слов'янські племена тощо. Зазначимо, що саме в грецьких державах-полісах простежується ідея здійснення відкритих (публічних) комунікацій між державою і громадянином. К. Кулле (Corinne Coulet), яка досліджувала питання функціонування засобів масової комунікації в Давній Греції, відзначала, що «судячи з текстів висловлюватись можна було вільно» і «без «мистецтва жити суспільством» всяка спроба об'єднатися марна, триває постійна війна. Тому простої мовленнєвої комунікації недостатньо. Простих зборів людей поготів недостатньо для виникнення справжнього суспільства. Потрібні соціальні зв'язки. Мистецтво жити суспільством є тим самим мистецтвом, яке намагалися викладати софісти [6, 88]. Зауважимо, що наш сучасник, автор бестселера «Вільна культура» (Free Culture) Л. Лессіг (Lawrence Lessig) переконаний, що «Рим занепав тому, що вільне слово звучало вже не на форумах, від яких залишились тільки площі, а на германських тунгах [7, 7]».

Історія свідчить, що шляхи до демократичних реформ у різних країнах на європейському континенті відрізнялись. Зокрема, розрізняють еволюційний шлях, як у Великій Британії, або ре-

волюційний, як у Франції. Серед факторів, що спричиняли ці кардинальні суспільно-політичні зміни, були як мотивувальні нові ідеї та гасла, або похідні від них ідеї основоположних прав людини і громадянина, так і громадські рухи і соціальні класи, які стали їх головними adeptами.

Ф. Люшер у дослідженнях питання демократизації Франції зазначав, що Декларація 1789 р. на рівних підставах допускає пряму і представницьку демократію. «Всі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників ... у створенні закону», – говорить Декларація. «Всі громадяни мають право встановлювати самі або через своїх представників необхідність державного оподаткування», – говорить стаття 14 Декларації. І нарешті, в статті 15 використовується досить туманна формула того, що суспільство має право вимагати у будь-якої посадової особи звіту про її діяльність. Конституція 1791 р. навпаки, визнавала тільки представницьку демократію. Її третій розділ проголошував, що «нація, яка є єдиним джерелом всієї влади, може здійснювати владу тільки шляхом делегування», і, крім того, підкреслювалося, що «французька Конституція має представницький характер». Квітневий конституційний проект 1946 р. вводив пряму демократію в усіх конституційних сферах (статті 47 і 123), а представницьку демократію – для всіх інших сфер (стаття 47)» [8].

Перша світова війна 1914-1918 рр. привела до розповсюдження вимог соціальної рівності і політичних прав, які формувалися протягом століття. Робітничі рухи і національні ідеї зіграли найважливішу роль в облаштуванні масової демократії на загальнонаціональному рівні [9]. У французькій моделі відмова від державного втручання (одна з характеристик ліберальної системи) явно ставиться під сумнів. Тут вважається, що втручання держави бажане, оскільки дає змогу забезпечити свободу слова в тому вигляді, в якому вона проголошена в конституції. Широка підтримка засобів масової комунікації з боку держави спирається на нову теорію «права на інформацію».

З часом масові публічні комунікації мали політично важливі когнітивні наслідки. К. Гарпфер, П. Бернгаген та ін. у своїй праці «Демократизація» наголошують, що демократія не є автоматичним наслідком появи сприятливих соціальних і економічних умов. Вона потребує активізації населення, яке висуває вимоги й обговорює політичні реформи на тих «аренах», де йде боротьба за демократію. Навіть коли головні умови є сприятливими, демократія може зруйнуватися, якщо неправильно обрано відповідні політичні інститути.

Публічні комунікації є невід'ємними складовими частини процесів демократизації євро-

пейських держав. Великобританія – перша держава у світі, яка пододала перепони на шляху до свободи преси, свободи вираження поглядів та переконань, і користалась нею, перш ніж інші держави змогли добитися подібного.

Дірк Берг-Шлоссер (Dirk Berg-Schlosser) у дослідженнях так званих «довгих хвиль і роздоріжжя» демократизації посилається на С. Гантінгтона (Samuel Phillips Huntington), який

запропонував розрізнити три основні «хвилі» демократизації та два «відкочування хвиль» [10, 26] (див. табл. 1), а також врахувати думку щодо «четвертої хвилі», яка почалася у 1989-1990 рр. з розпаду радянського блоку.

Таблиця 1.

Історична ретроспектива «хвиль» демократизації та законодавчого закріплення права на свободу слова в європейських країнах

Початок формування інститутів громадянського суспільства	1532-1791	– Радомська конституція (закони про свободу преси) (Польща; 1532); – Королівство Великої Британії (Закон про ліцензування 1695 р.); – Декларація прав людини і громадянина (Франція; 1789 р.); – Білль про права (США, 15 грудня 1791 р.);
Перша (довга) хвиля демократизації	1812-1926	– Акт про свободу преси (Швеція, 12 липня 1812); Норвегія (Конституція 1814); – Нідерланди (Конституція 1814); – Данія (1848); Бельгія (Конституція 1831); – Австрія (Конституція-хартія 1867); – Німеччина (Імперський закон про пресу 1874 р.); – Французька Республіка (Конституція 1848 р.); – Італія (Конституція 1848 р.); – Фінляндія (Конституція 17 червня 1919 р.);
Перша хвиля відкочування	1922-1942	Становлення тоталітарних режимів в СРСР, Німеччині, Італії, Угорщині, Румунії, Португалії, Іспанії та ін.
Друга (коротка) хвиля демократизації	1948-1962	– Конституція Італії (1 січня 1948 р.); – Акт про свободу друку (Швеція; 1949); – Конституції ФРН (23 травня 1949 р.); – Конституція Данії (5 червня 1953 р.); – Загальна декларація про права людини (ООН; 10 грудня 1948 р.); – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи; 4 листопада 1950 р.);
Друга хвиля відкочування	1958-1975	Придушення «Угорського повстання» (1956 р.); Придушення громадянських виступів «Працька весна» (Чехословацька криза; 1968 р.); «Холодна війна» між країнами Варшавського договору та країнами блоку НАТО;
Третя хвиля демократизації	1974-1989	– Демократизація Іспанії (1975); Повалення військової диктатури в Португалії (25 квітня 1974 р.); – Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (м. Гельсінкі, 1 серпня 1975 р.); – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ООН; 23 березня 1976 р.); – Конституція Греції від 11 липня 1975 р.; – Профспілковий рух «Солідарність» в Польщі;
Четверта хвиля демократизації	1990-	– Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (м. Відень, 15 грудня 1989 р.); – Чеська Хартія основних прав та основних свобод (16 грудня 1992 р.); – Лісабонський договір (ЄС; 1 грудня 2009 р.); – Акт про свободу вираження поглядів (швед. Yttrandefrihetsgrundlagen; 1991 р.); – Конвенція про доступ до офіційних документів (Рада Європи; 21 лютого 2002 р.).

Якщо за понад тисячолітню історію людства ще наприкінці XVIII ст. в світі не існувало жодних демократичних інститутів, то лише через століття, на початку XX ст., такі інститути успішно діяли в багатьох країнах європейського континенту.

Цей висновок базується на низці фундаментальних досліджень. Зазначимо, що на основі проекту Polity III Кейта Джаггерса (Keith Jagers) і Теда Роберта Г'орра (Ted R. Gurr), що базується на оцінках конституцій та інших правових документів і висвітлює історичний період з 1800 по 1994 роки, здійснено періодизацію, а саме: виділено дві «довгі хвили» (та потенційну третю) і три основні сприятливі «розвилки» (і одну несприятливу). Відзначається, що поряд з рівнем політичних прав і свобод, відбувалися зміни і в царині громадянських свобод, зокрема свободи слова і свободи преси.

Потрібно зважати і на тезу Дж. Кіна, який зазначав, що в кожній наступній комунікаційній революції епоха комунікаційного прогресу породжує перебільшення, хибні надії та ілюзії. Томас Карлайл (Thomas Carlyle) сподівався, що друкарський станок зруйнує всі традиційні ієрархії, включно з монархією та церквою [11, 17].

Перша хвиля демократизації починається з кінця XVIII ст. (Американська (1776 р.) і Французька (1789 р.) революції) та завершується закінченням Першої світової війни. У цей період відбувається «перше роздоріжжя демократизації», коли на європейському континенті з'явилися та зникли нові демократії (в тому числі Українська Народна Республіка).

Зазначимо, що нормативно-правове підґрунтя демократизації Франції спирається на принцип свободи слова і традиційну ліберальну концепцію, наявну в більшості плюралістичних режимів і західних демократіях. Проте певні складові французького законодавства зближують його з неліберальною системою. Наприклад, вважається, що вільної торгівлі, свободи комерційної діяльності та свободи укладення контрактів недостатньо, щоб гарантувати свободу засобів масової комунікації і право народу на інформацію. Свобода слова занадто часто зводиться до свободи комерційної діяльності, що неприйнятно у Франції, де досить популярна тема соціальної несправедливості [12, 240]. Закінчення Другої світової війни привело до другої (короткої) хвили демократизації, яку після другої хвили відкочування «1958-1975», змінили дві наступні хвили демократизації «1974-1989-1990».

Упродовж наступних десятиліть ідея свободи інформації та необхідності здійснення публічних комунікацій поступово розвивається, впроваджується та змінює погляди громадян і урядовців на їх роль та цінність. Багато років уряди всього світу

вбачали у вільних комунікаціях перешкоду, яка радше заважала діяльності органів влади, ніж якось впливала на її користь. До поступової зміни поглядів у бік усвідомлення, що насправді публічні комунікації є незамінними й цінними партнерами демократичної влади, привела необхідність зупинити спад довіри до державних інституцій і подолати розрив між громадянами та органами влади.

Залежно від рівня і форми демократичного розвитку, а також від політекономічного та соціального середовища різні країни світу застосовують різні методи залучення громадянського суспільства до політичного процесу. Прийнятий Радою Європи «Кодекс передової практики громадської участі у процесі прийняття рішень» містить чітко сформульоване роз'яснення різних етапів залучення громадянського суспільства: інформація, консультації, діалог і партнерство [13, 14]. Із зазначеного можна зробити висновок про зв'язок функції публічної комунікації та законодавчої функції держави, необхідність започаткування конструктивного діалогу між громадянами та владними інститутами і забезпечення більш прозорого, відкритого й підзвітного управління.

Центром нової концепції стала необхідність розвитку демократії співучасті та відповідального управління, які мають підкріплювати та підтримувати одне одного [14, 15].

У 1948 р. в Загальній декларації прав людини Організації Об'єднаних націй (ООН) вперше було захищено право на інформацію, а також встановлено гарантії захисту від втручання у приватне життя, зокрема з боку держави. У статті 12 акцентується на повазі до приватного та сімейного життя. У 1950 р. Радою Європи, яка була заснована з метою єднання європейських держав, прийнято Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод, яка також проголошує право кожного на свободу слова, свободу вираження поглядів та переконань і поширення інформації незалежно від державних кордонів. Із набуттям чинності Лісабонського договору Європейського Союзу (2009 р.) почалася нова епоха демократичного розвитку Європи, що зробило відкритішим і партиципаторним (англ. participate – брати участь) європейський процес ухвалення рішень.

Загалом визначається п'ять базових принципів публічної комунікації, які лежать в основі демократії та належного управління ЄС (див. рис. 1).

Частина третя Статті 10 Лісабонського договору визначає, що кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу. Рішення ухвалюються якомога відкритіше та ближче до громадян. Стаття 11 зобов'язує установи належними засобами надавати громадянам

та представницьким об'єднанням змогу висловлювати свої погляди в усіх сферах діяльності Союзу та прилюдно обмінюватися думками. Установи підтримують відкритий, прозорий та регулярний діалог з представницькими об'єднаннями та громадянським суспільством. Європейська Комісія провадить широкі консультації із зацікавленими сторонами, щоб забезпечити узгодженість та прозорість діяльності Союзу [15, 244].

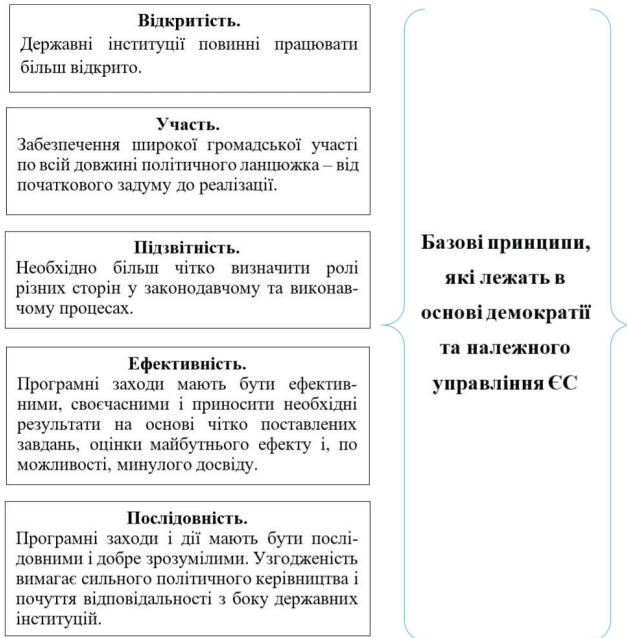

Рис. 1.

Базові принципи, які лежать в основі демократії та належного управління ЄС.

Висновки. В часовому вимірі практично кожна хвиля демократизації супроводжувалась (в низці випадків започатковувалась) формуванням або розширенням у «демократизованих» державах законодавства про свободу слова, забезпечення доступу громадян до інформації та права на її поширення, гарантій безперешкодної діяльності мас-медій тощо. Європейська комісія розгорнула реформу європейського управління та зробила її одним зі своїх стратегічних завдань. Нова реформа була спрямована на усвідомлення того, що демократичні інститути європейського і національного рівня повинні докласти всіх зусиль, аби «відновити зв'язок» зі своїми громадянами і підвищити ефективність державного управління.

У кінцевому результаті рівень ефективності демократизації залежить від рівня законності державних рішень, яка базується на переконанні, що для даної конкретної держави в даний конкретний період її історії жоден інший режим не зміг би забезпечити успішнішу реалізацію суспільних цілей. Таким чином, об'єктами легітимізації державних рішень є правила та інсти-

тути в тому вигляді, в якому вони функціонують в європейському публічному просторі.

Перелік мінімальних стандартів ЄС щодо здійснення публічних комунікацій – консультацій із зацікавленими сторонами: чіткий і регламентований зміст комунікаційного процесу; цільові консультативні групи; поширення інформації; встановлення строків комунікації; забезпечення зворотного зв'язку.

Перспективи подальших досліджень передбачають наукову розвідку щодо перетворення інформаційної функції держави на функцію публічних комунікацій в європейських країнах. Адже саме ефективність публічних комунікацій визначає розвиток комунікаційної функції сучасної демократичної держави.

Список літератури

1. Дзолло Д. Демократия и сложность: реалистический подход [Текст] / Данило Дзолло ; [пер. с англ. Калинина]. – М. : Изд. дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.
2. *Информация и общественное мнение: От репортажа в СМИ к реальным переменам* [Текст] / Под. ред. Румин Ислам ; [пер. с англ. Т. Гутман]. – М. : Альпина Паблишер, 2010. – 293 с.
3. Левкина Л. Свобода информации и развитие демократии в Европе и России в XVI-XIX вв. / Л. И. Левкина. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/svoboda-informatsii-i-razvitiye-demokratii-v-evrope-i-rossii-v-xvi-xix-vv>
4. Речицкий В. Политичний предмет конституції [Текст] / В. В. Речицкий. – К. : Дух і Літера, 2012. – 714 с.
5. Эрхард Л. Благосостояние для всех [Текст] / Людвиг Эрхард ; [пер. с нем.]. – М. : Начала-Пресс, 1991. – 336 с.
6. Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия ... [Текст] / К. Куле ; [Пер. с фр. С. В. Кулланды]. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 256 с.
7. Лессиг Л. Свободная культура [Текст] / Л. Лессиг ; [пер. с англ. О. Данилова]. – М. : Прагматика Культуры, 2007. – 272 с.
8. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности [Текст] / Ф. Люшер ; [Перевод с фр. С. В. Боботова и Д.И.Васильева]. – М. : Издательская группа «Прогресс»-«Универс», 1993. – 384 с.
9. *Демократизация* [Текст] : учеб. пособие / сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Ф. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. под науч. ред. М. Г. Миронюка ; предисл., сост. указателя М. Г. Миронюка ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 708 с.
10. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация конце XX века [Текст] / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Л. Пантшой]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЕН), 2003. – 386 с.
11. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа [Текст] / Дж. Кин ; [Пер. с англ. Д. Кралечкина; под. науч. Ред. А. Смирнова]. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.

12. *Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадянського суспільства. Дослідження [Текст] / Альбена Куюмджиева. – К. : Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, 2010. – 103 с.*

13. *Хайєк Ф. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. [Текст] / Ф. А. Хайєк ; [пер. з англ. Н. Комарова]. – Т. I. : Правила та порядок. – К. : Сфера., 1999. – 196 с.*

14. *Європейські публічні комунікації: культура, політика, технології. [Текст] / А. Л. Шинкарук, В. М. Парфенюк, Е. Я. Кац. – Рівне, 2013. – 280 с.*

15. *Консолідовані версії Договору про Європейський союз та Договору про функціонування Європейського Союзу / Офіційний вісник Європейського Союзу. – 30.03.2010. – С. 83/1.*

References

1. *Zolo, D. (2010), Democracy and Complexity: A Realist Approach, Yzdateljskyj dom Ghosudarstvennogo Unyversyteta – Vysshej shkoly ekonomyky, Moscow, 320 p.*

2. *Rumin, Y. (2010), Information and Public Opinion: From the Reportage in the Media to the Real Change, Aljpyna Pablysher, Moscow, 293 p.*

3. *Levkina, L. (2015), "The freedom of information and the democracy development in Europe and Russia in the 16th – 19th centuries", Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta [Bulletin of Kemerovo State University], № 4-2 (64), pp. 124-135, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/svoboda-informatsii-i-razvitie-demokratii-v-evrope-i-rossii-v-xvi-xix-vv> (accessed 10.12.2016).*

4. *Rechytskyi, V. (2012), Political Portrait of Constitution, Dukh i Litera, Kyiv, 714 p.*

5. *Erhard, L. (1991), Prosperity for Everybody, Nakhala-Press, Moscow, 336 p.*

6. *Kule, K. (2004), Mass Media in the Ancient Greece: Essays, Speeches, Finding, Travellings ..., Novoe lyteraturnoe obozrenye, Moscow, 256 p.*

7. *Lessig, L. (2007), Free Culture, Praghmatyka Kuljturny, Moscow, 272 p.*

8. *Lusher, F. (1993), Constitutional Protection of Human Rights and Freedoms, Yzdateljskaja ghruppa «Prohress»-«Unyvers», Moscow, 384 p.*

9. *Harpfer, K. V., Bernhagen, P., Inghart, R. F. & Welcel, K. (2015), Democracy, National Research Institute "High School of Economy", Izd. dom Vyishey shkoly ekonomiki, Moscow, 708 p.*

10. *Huntington, S. P. (2003), The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century, «Rossiyskaya politicheskaya Entsiklopediya» (ROSSPEN), Moscow, 386 p.*

11. *Kin, G. (2015), Democracy and Media Decadence, Yzd. dom Vysshej shkoly ekonomyky, Moscow, 312 p.*

12. *Kuyumdzhyeva, A. (2010), International Practice of Measures Aimed at Building Confidence Between the State and Civil Society. A Research, Coordinator of OSCE Projects in Ukraine, Kyiv, 103 p.*

13. *Hayek, F. (1999), Law, Legislation and Liberty: In 3 Volumes, Sfera, Kyiv, 196 c.*

14. *Shynkaruk, A. L., Parfenyuk, V. M. & Kats, E. Ya. (2013), European Public Communications: Culture, Politics, Technologies, 280 p.*

15. *Bulletin of the European Union (2010), The Consolidated Versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on Functioning of the European Union dated on 30.03.2010, p.83/1.*

